

УДК 378.147

ORCID: 0000-0001-7258-2108

Ольга ВЛАСЕНКО, кандидат педагогічних наук, доцент Житомирського державного університету імені Івана Франка

ЗМІСТ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

OLHA VLASENKO, PhD, Associate Professor, Zhytomyr Ivan Franko State University

THE CONTENT OF THE PROCESS OF FORMING STUDENTS' CITIZENSHIP VALUES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In the article the author investigates modern approaches to the definition of the concept of "citizenship", "civil society", "civic values"; defines characteristic features of various scientific theories in the context of the problem of forming an active civic position in the educational environment of an educational institution. The author notes that the necessity of civic education of young people, the development of a unified state policy in the field of civic education and education, a national goal and a civic ideology that could consolidate Ukrainian society on the basis of national and civic values is now universally recognized.

Key words: civil society, civic education, civic education, civic education, active citizenship, civic values

У статті автор досліджує сучасні підходи до визначення поняття "громадянськість", "громадянське суспільство", "громадянські цінності"; визначає характерні особливості різних наукових теорій у контексті проблеми формування активної громадянської позиції в освітньому середовищі навчального закладу. Також зазначається, що в даний час загально-визнаною є необхідність громадянського виховання молоді, розробки єдиної державної політики в галузі громадянської освіти та виховання, загальнонаціональної мети і громадянської ідеології, які могли б консолідувати українське суспільство на основі загальнонаціональних і громадянських цінностей.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянськість, громадянська освіта, громадянське виховання, активна громадянська позиція, громадянські цінності.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Стратегічним напрямом ре-

формування системи середньої освіти в Україні є формування громадянської компетентності школярів, їх світогляду, свідомості, прагнення діяти відповідно до демократичних принципів українського суспільства. У цьому контексті особливого значення набуває формування системи громадянських цінностей випускників освітніх закладів, оскільки негативні тенденції у соціалізації сучасної молоді – девальвація системи вартісностей, їх декларативне прищеплення, згасання інтересу до національної історії та культури – спричиняють зменшення освітнього і культурного рівнів сучасної молоді.

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблема системи громадянських цінностей, громадянськості, активної громадянської позиції розкрито в низці досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців – В. Андрущенко, І. Бех, Г. Васянович, С. Бок, Б. Боуден, Х. Булл, Н. Дерев'яно, І. Зязюн, В. Ігнатченко, Д. Ікеда, О. Коберник, О. Кошолоп, О. Красовська, В. Кремень, К. Лім, М. Маккензі, Р. Манк, Н. Ничкало, М. Рудь, Л. Стадник, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, Р. Хмельюк, О. Шестопалюк, К. Чорна та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українській освітній традиції притаманним є прийняття нового, але з подальшою внутрішньою інтерпретацією, оскільки важливим є усвідомлення саме ціннісної природи громадянськості особистості. Саме тому інтегральним критерієм ефективності роботи освітнього закладу з громадянської освіти виступає сформованість громадянської культури, яка передбачає активну громадянську діяльність особистості стосовно громадянських цінностей, що мають безпосереднє значення для формування громадянськості учнів як активних громадян українського суспільства – ціннісне ставлення до себе, до свого "Я", "Я-концепція", якості старшокласника, які можуть

сприяти його творчому сприйняттю цінностей громадянського суспільства як основи для подальшої самореалізації у правовій демократичній державі. Перед українською системою освіти сьогодні особливо гостро постала проблема вибору системи громадянських цінностей у ситуації хаосу, часто безвідповідальності, які є основою життя більшості населення.

Зарубіжні науковці переважно виділяють три підходи до громадянськості – неоліберальний громадянин, основною метою якого є підвищення транснаціональної мобільності знань і навичок; радикальний громадянин, мета якого руйнувати домінуючі суспільні структури; і трансформаційний громадянин, котрий виступає за соціальну справедливість, проти бідності, гноблення і маргіналізації [11]. Часто в зарубіжних працях громадянські цінності ототожнюються з гуманістичними або загальнолюдськими цінностями [4; 5], які, крім конкретних вартісностей, включають емпатію, обдарованість, захист навколишнього середовища, соціальну справедливість, прагнення бути ефективним громадянином у суспільстві, двигуном змін, а не просто пасивним спостерігачем суспільних та світових подій, спонукаючи молодь замислюватися над своїм призначенням у житті [6].

Громадянська освіта та виховання передбачають освоєння правової і моральної реальності сучасного суспільства. Нам близька наступна позиція авторів Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, котрі зазначають про необхідність створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини в усіх сферах і на всіх рівнях освіти, що дозволить громадянам краще розуміти свою роль в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, покращити здатність брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також

усвідомлено діяти на захист та утвердження демократії.

Громадянська освіта в сучасному освітньому закладі повинна бути спрямована на формування громадянської компетентності особистості як сукупності готівності і цінностей, що дозволяють молодій людині активно, відповідально та ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав й обов'язків у демократичному суспільстві, застосовувати свої знання й уміння на практиці.

Разом з тим аналіз літератури з проблеми дослідження, а також власний педагогічний досвід показали, що старшокласники не завжди готові до реалізації на практиці своїх громадянських прав і свобод, а значна частина вчителів визнає наявність певних труднощів у формуванні системи громадянських цінностей школярів, зокрема, не володіє достатніми теоретичними та методичними знаннями, практичними вміннями та навичками.

У вступі до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні зазначається, що "труднощі, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків, потребують комплексного підходу до вирішення поставлених завдань в умовах модернізації вітчизняної системи освіти".

Вирішення проблеми змісту процесу формування громадянських цінностей школярів потребує, перш за все, з'ясування сутності та структури базових понять. У літературі налічується більше сотні дефініцій, у яких акцентується увага на різноманітні аспекти цього феномена. Загальна декларація прав людини дає чіткі вказівки щодо стандартів життя, прав окремих осіб, відмінностей між людьми й культурними групами. Тому саме такі права повинні бути закладені в основу громадянської освіти й формування системи громадянських цінностей молоді людини.

Оксфам визначає такі ключові елементи громадянськості: знання (соціальне правосуддя, рівність, глобалізація, сталий розвиток, мир та конфлікт); уміння й навички (критичне мислення, уміння ефективно дискутувати, протистояти несправедливості й нерівності, повага до людей і речей, співпраця); цінності і ставлення (почуття власної гідності, самооцінка, емпатія, участь у соціальній справедливості та рівності, захист навколишнього середовища тощо). Концепція формування громадянськості і громадянських цінностей Оксфам підкреслює важливість навколишнього середовища і сталого роз-

витку, а також відзначає потребу таких якостей, як почуття власної гідності й почуття національної ідентичності [10, с. 7].

Відповідно до концепції формування громадянських цінностей Б. Бетса ключовими елементами громадянськості є: знання (економічні, політичні, соціальні, духовні особливості суспільства, проблеми навколишнього середовища, етика); уміння (консультувати, вирішувати проблеми в команді, служити іншим, протистояти несправедливості й нерівності, бути посередником у вирішенні проблем, мати здатність до інновацій, мислити і планувати складні системи, бачити проблему з кількох позицій); цінності (емпатія, моральність, обурення соціальною несправедливістю, бажання жертвувати заради загального блага, бажання діяти для поліпшення світу) [3].

Категоріальний аналіз дозволяє виділити структурні компоненти громадянських цінностей. Когнітивний компонент передбачає формування знань про економічні, політичні, соціальні особливості українського суспільства, проблеми навколишнього середовища та етики. Когнітивний компонент визначає зміст спрямованості особистості, її світогляду, філософії життя, уявлень про навколишній світ, інших осіб та себе. Мотиваційний компонент забезпечує ініціювання процесу самовизначення та динаміку його розгортання. Важливою складовою мотиваційного компонента є комплекс мотивів, цінностей та настанов, що утворюють громадянську спрямованість особистості – ставлення до активної громадянської діяльності, наявність інтересу до змісту громадянської діяльності, широта інтересів та їх творчий рівень, домінування цінностей й ідеалів. Громадянські цінності як одне з особистісних новоутворень відображають свідоме ставлення молоді людини до соціальної дійсності, визначають мотивацію її поведінки та культуру поведінки. Основним мотивом громадянського розвитку є реалізація старшокласника в активній громадянській та соціальній діяльності як творчої особистості. Серед інших мотивів можемо виділити здобуття нової інформації, особистий розвиток, самовираження та самоствердження, досягнення соціального успіху, тому відповідно ставлення до навчальної діяльності буде також не однаковим. Мотиваційно-цільова функція процесу формування громадянських цінностей старшокласників забезпечує створення мотиваційного середовища, яке спричиняє позитивний вплив на молоді людину, спонукає її до здійснення вчинків, направлених на самовдосконалення.

Успішність формування громадянсь-

ких цінностей старшокласників багато в чому залежить від громадянської спрямованості, світоглядної позиції старшокласників, що проявляється в духовних і соціальних потребах, мотивах поведінки, психологічних установках, інтересах, ідеалах тощо. Спрямованість на громадські ідеали створює основу для формування особистісних якостей учнів. Між спрямованістю та якостями існує взаємозв'язок і взаємозалежність, оскільки розвиток особистості відбувається під дією власної діяльності. Звідси головною умовою для досягнення поставлених цілей освітнього процесу в контексті формування громадянських цінностей старшокласників є включення старшокласника в діяльність, ураховуючи його можливості і здібності. Діяльнісний компонент передбачає реалізацію у поведінці учня громадянських цінностей у формі громадянських ідеалів, цілей і норм життєдіяльності.

Під громадянськими цінностями ми розуміємо аксіологічне ставлення особистості до демократичних ідеалів громадянського суспільства, яке знаходить свій вияв у свідомому, емоційному сприйнятті, переживаннях, потребах реалізації своїх учинків за різних умов власної соціально важливої діяльності.

Сучасним випускникам освітніх закладів необхідно бути психологічно і практично готовими до соціальної відповідальності за долю країни, самостійності поведінки в межах моральних і правових норм.

Аналізуючи термін "громадянськість", найчастіше спадають на думку поняття громадянської участі, демократії, різноманітності, справедливості, ідентичності, інтеграції та глобалізації [7; 8, с. 2].

Процес формування громадянських цінностей старшокласника визначає соціально-діяльнісний потенціал майбутнього громадянина, що відтворюється у відповідній громадянській компетентності – готівності і здатності виконувати активні громадянські обов'язки; прагненні до самоствердження в соціально важливій діяльності; умінні вирішувати проблеми в команді, служити іншим, протистояти несправедливості й нерівності, бути посередником у вирішенні суспільних проблем, мати здатність до інновацій, мислити і планувати складні системи, бачити проблему з кількох точок зору, реагувати на соціальну несправедливість, відчувати бажання працювати заради загального блага, діяти задля поліпшення світу, удосконалювати себе, подавати приклад підрастаючому поколінню.

Тому в межах української культурної традиції природним представляється розгляд феномена процесу формування

громадянських цінностей старшокласників як системи комплексної діяльності з формування громадянських якостей особистості старшокласників, як цілісної соціальної системи, пов'язаної як із суспільством загалом, так і з освітнім процесом навчального закладу. Формування громадянських цінностей учнів, маючи, перш за все, етнічну основу, пов'язане із системами, що зберігають духовний генотип народу, зокрема, українською культурою, історичними традиціями та звичаями тощо.

У громадянській освіті виділяють такі змістові лінії, як: громадянські знання (права людини та громадянина, управління державними справами, захист громадянських прав); досвід участі молоді у формуванні та реалізації державної і регіональної політики, вирішенні питань місцевого значення, процесах прийняття рішень на різних рівнях; відповідальне ставлення до своїх обов'язків; громадянські цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства.

Громадянська освіта також має ґрунтуватися на вартісностях активної життєвої позиції, особистій ефективності, істини, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, прав людини та спільного захисту їх. Виховний процес повинен бути невід'ємною складовою всього освітнього процесу та орієнтуватися на громадянські цінності українського народу – національну самосвідомість, ідентичність, гідність, чесність, справедливість, повагу до сім'ї, турботу, повагу до життя, до себе та інших людей, свободу, демократію, культурне різноманіття, повагу до рідної мови та культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повагу до закону, солідарність, відповідальність тощо.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Урахування концептуальних положень діяльнісного й системного підходів до вивчення особистості дає підстави розглядати громадянські цінності як інтегральний результат громадянського становлення старшокласника в освітньому процесі, як комплексне утворення, у якому поєднуються чотири складові: громадянські знання, громадянські почуття, громадянські якості і активна громадянська поведінка. Саме тому сьогодні освіта наголошує на необхідності заохочення активних громадян зі сформованою системою громадянських цінностей брати участь у політичних, економічних, соціальних та екологічних проблемах суспільства і світу. Освітній заклад повинен створити

для молодих людей можливості вчитися й виконувати свої обов'язки перед людством і світом, таким чином підготувати їх до проблем суспільства, з якими вони будуть зустрічатися зараз і в майбутньому – бідність, соціальна нерівність, доступ до охорони здоров'я, освіти й технологій, глобальне потепління, нерациональний видобуток корисних копалин тощо. У зв'язку з цим дослідження старшокласників освітнього закладу як резерву інтелектуальної еліти, а освітнього закладу як шляху його формування набуває особливого наукового і практичного значення в умовах сучасних змін в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шестопалюк О. В. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання молоді / О. В. Шестопалюк // Вісник Черкаського університету. – Серія : Педагогічні науки. – Черкаси : ЧНУ, 2007. – Вип. 101. – С. 36–40.
2. Чорна К. І. Особистісно-орієнтована система громадянського виховання учнів гімназії / К. І. Чорна // Світ виховання. – 2006. – № 1 (14). – С. 6–13.
3. Betts B. The challenge of global citizenship in our schools. – 2003. Retrieved from <http://www.theptc.org/resources/archives.html>.
4. Bok S. Common values. Columbia, USA. – University of Missouri Press, 2002.
5. Crabtree R.D. Theoretical foundations for international service-learning // Michigan Journal of Community Service Learning. – 2008. – № 15 (1). – Pp. 18–36. Retrieved from <http://quod.lib.umich.edu.myaccess.library.utoronto.ca/m/mjcs/browse.html>
6. Lim C. P. Global citizenship education, school curriculum and games: Learning mathematics, English and science as a global citizen // Computers & Education. – 2008. – № 51(3). – Pp.1073–1093.
7. Herbert Y. Education for Democratic Citizenship: Issues of Theory and Practice // Journal of International Migration and Integration. – 2007. – № 8 (2). – Pp.247–248.
8. Herbert Y., Sears A. Citizenship Education. Toronto. – Canadian Education Association, 2001.
9. Osler A. & Starkey H. Education for democratic citizenship: A review of References research, policy and practice 1995–2005 // Research Papers in Education. – 2006. – № 21 (4). – Pp. 433–466.
10. Oxfam. Education for global citizenship: A guide for schools. – Oxford, UK. – Oxfam Development Education, 2006.
11. Shultz L. Educating for global citizenship: Conflicting agendas and understandings // Alberta Journal of

Educational Research. – 2007. – № 53 (3). Pp. 248–258. Retrieved from [http://www.education.ualberta.ca/educ/journals/ajer/53%20files/53\(3\)files/53\(3\).html](http://www.education.ualberta.ca/educ/journals/ajer/53%20files/53(3)files/53(3).html)

REFERENCES

1. Shestopaliuk O.V. Pidhotovka maibutnoho vychytelia do hromadianskoho vykhovannia molodi [Preparation of the Future Teacher for the Civic Education of Youth] / O.V.Shestopaliuk // Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky. – Cherkasy: ChNU, 2007. – Vyp. 101. – Pp. 36–40.
2. Chorna K. I. Osobystisno-orientovana systema hromadianskoho vykhovannia uchniv himnazii [Personality-oriented system of civic education of high school students] / K. I. Chorna // Svit vykhovannia. – 2006. – № 1 (14). – Pp. 6–13.
3. Betts B. The challenge of global citizenship in our schools. – 2003. Retrieved from <http://www.theptc.org/resources/archives.html>.
4. Bok S. Common values. Columbia, USA. – University of Missouri Press, 2002.
5. Crabtree R.D. Theoretical foundations for international service-learning // Michigan Journal of Community Service Learning. – 2008. – № 15 (1). – Pp. 18–36. Retrieved from <http://quod.lib.umich.edu.myaccess.library.utoronto.ca/m/mjcs/browse.html>
6. Lim C. P. Global citizenship education, school curriculum and games: Learning mathematics, English and science as a global citizen // Computers & Education. – 2008. – № 51(3). – Pp. 1073–1093.
7. Htrbert Y. Education for Democratic Citizenship: Issues of Theory and Practice // Journal of International Migration and Integration. – 2007. – № 8 (2). – Pp.247–248.
8. Htrbert Y., Sears A. Citizenship Education. Toronto. – Canadian Education Association, 2001.
9. Osler A. & Starkey H. Education for democratic citizenship: A review of References research, policy and practice 1995–2005 // Research Papers in Education. – 2006. – № 21 (4). – Pp. 433–466.
10. Oxfam. Education for global citizenship: A guide for schools. – Oxford, UK. – Oxfam Development Education, 2006.
11. Shultz L. Educating for global citizenship: Conflicting agendas and understandings // Alberta Journal of Educational Research. – 2007. – № 53 (3). Pp. 248–258. Retrieved from [http://www.education.ualberta.ca/educ/journals/ajer/53%20files/53\(3\)files/53\(3\).html](http://www.education.ualberta.ca/educ/journals/ajer/53%20files/53(3)files/53(3).html)

Стаття надійшла 22.11.2018 р.